

YER ALTI DİYARININ KARTALI

Yard. Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

KTÜ., Giresun Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

Anlatım esasına dayalı Türk Halk edebiyatı metinlerinden masallarda, destan ve hikâyelerde “yer altına inme, yer altı ejderhasını öldürerek insanları susuzluktan kurtarma, yer altında yaşadığı tasavvur edilen büyük kuşun yavrularını kurtarma ve bu büyük kuşun yardımıyla yeryüzüne çıkma” motiflerini içeren kısımlar vardır. Bu epizodun Anadolu, Gagauz, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Kıbrıs, Tatar, Bulgar (eski), Yakut ve Altay anlatımları hemen hemen birbirinin aynıdır. Bu epizot ve epizoda dayalı motifler, sadece Türklere mahsus anlatımlarda değil eski Yunan, Hint, Japon, Arap ve Mısır, Ermeni, Gürcü mitolojilerinde de kendisine yer bulmuştur. Bu çalışmada, yer altı ve buna dayalı mitlerle ilgili örnekler verilmekte, değerlendirme ve karşılaştırmalar yapılmaktadır.

ABSTRACT

Among the expression-based texts, there are sections including “going underground, saving people from drought by killing the underground dragon, rescuing the children of the great bird which is thought to live underground, and coming out to the world with the help of this great bird”. The Anatolian, Gagavuz, Azerbaijan, Kazakh, Kirghiz, Cyprus, Tatar, Bulgarian (ancient), Yakut and Altay expressions of this episode are nearly the same. This episode and the motives based on the episode have found place for themselves not only in expressions peculiar to Turks but also in mythologies of the Greek, Indian, Japanese, Arabian and Egyptian, Armenian, and of Georgian. In this study, examples related to underground and myths based on it are given, evaluations and comparisons are made.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk Halk Edebiyatı, Yer Altı

Key Words: Mythology, Turkish Folk Literature, Underground

Anlatım esasına dayalı Türk Halk edebiyatı metinlerinden masallarda, destan ve hikâyelerde yer altına inme, yer altı ejderhasını öldürerek insanları susuzluktan kurtarma, yer altında yaşadığı tasavvur edilen büyük kuşun yavrularını kurtarma ve bu büyük kuşun yardımıyla yeryüzüne çıkma motiflerini içeren bir kısım vardır. Bu epizodun Anadolu, Gagauz, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Kıbrıs, Tatar, Bulgar (eski), Yakut, Altay anlatımları hemen hemen birbirinin aynıdır. Masalların dışında, dinî destanlardan, Hikâye-i Kesikbaş’da da Hz. Ali’nin yer altına indiği ve orada Müslümanlara tebelleşen Dev’i öldürüp, insanları kurtardığı, İsmi Azam duası ile de tekrar yeryüzüne çıktığı zikredilmektedir. Hikâye-i Kesikbaş ile Şan Kızı Destanı arasında bir bağ kurulabilir. Ancak bu epizot ve epizoda dayalı motifler sadece Türklere mahsus anlatımlarda değil eski Yunan, Hint, Japon, Arap ve Mısır, Ermeni, Gürcü mitolojilerinde de kendisine yer bulmuştur.

Yer altına inme, yer altı dünyası, büyük kuş ve suyun ejderha tarafından hapsedilmesiyle ilgili anlatım esasına dayalı metinlerden yayınlanmış olanlarına gelince:

Türkiye’de: Tahir Alangu’nun hazırlamış olduğu “Billur Köşk” adlı masal kitabında da bir Zümrüdü Anka masalı vardır.; Ali Berat Alptekin’in doktora tezi olan Taşeli Platosu Masallarında yer alan, yirmi birinci ve yirmi ikinci masalarda; Umay Günay’ın hazırlamış olduğu Elazığ Masallarında Ayı Kulak adlı masalda, Pertev Naili Boratav’ın ; Az Gittik Uz Gittik adlı masal kitabında Zümrüdü Anka kuşu olan masalarda bu konu vardır. Bu ve buna benzer pek çok masal katalogunda, araştırma ve tezlerde yer altına inme motifiyle ilgili masal yayınlanmıştır.

Saim Sakaoğlu’nun hazırlamış olduğu *Kıbrıs Türk Masalları*’nda bu “Zümrüt Halka Kuşu” adlı masal; henüz yayımlanmamış olan ve Harid Fedai vasıtasıyla elimize geçen, *Masal Coğrafyamız* adlı, Kıbrıs Masalları muhtevalı, araştırmacı Mustafa Gökçeoğlu imzalı kitapta, Zümrütüanka Kuşu ve Yer Altı Padişahının Kızı adlarında iki masalda da yer altı dünyası ile ilgili epizoda rastlamaktayız..

Kazaklarda, Kırgızlarda Er Töştük masalında bu bölüm karşımıza çıkmaktadır.

Gagauzlarda, Baboğlu’nun hazırlamış olduğu Masallar adlı kitapta Ayı Kulak adlı masal Anadolu masallarında yer alan yer altı dünyası ile bire bir örtüşmektedir. Konu ile ilgili olarak Köstence’de sunduğumuz tebliğde detaylı bilgi vermiştik.

Azerilerde, Melik Memmed nağılı (masalı) tamamen yer altı dünyası ile ilgilidir. Eski Yunan mitolojisinde yer altına inme motifi hakkında geniş bilgi vardır. Hindistan’da, Garuda kuşu ile ilgili anlatmalar arasında yer almaktadır. Araplarda ve Mısırlılarda yer altı dünyası ile ilgili ve ejderhaya (su tanrısına) insan kurban etme ile ilgili anlatmalar vardır.

Japonlarda: Kahraman cennetten sürülür. Hi nehrinin yanındaki Torikomi’ye gelir. Burada insanları aramaya başlar ve acı ile ağlaşan iki yaşlı ile karşılaşır. Bu iki yaşlı insandan erkek olan Dağ Tanrısı’nın oğlu ve toprak tanrısıdır. Yanlarında çok güzel bir kız vardır. Kahraman bu insanların neden ağladığını sorar. Yaşlı adam: “Sekiz kızım vardı, fakat her sene Koshi’nin sekiz çatallı yılanı (ejderha) geldi ve birer birer kızlarımı yedi. Şimdi ağlıyorum, çünkü Kush-inada-hime’yi yılanı verme zamanı geldi” diye cevap verir. Kahraman ejderhanın neye benzediğini öğrenir ve kızını kendisine eş olarak vermesi karşılığında yaşlı adama yardım edeceğini bildirir. Yaşlı adam kahramanın Güneş Tanrıçası’nın erkek kardeşi olduğunu öğrendiği kahramana biat eder. Kahraman kızı bir tarağa dönüştürerek saçına yerleştirir, sonra, piriç birası (sake) hazırlatıp sekiz kapılı ve sekiz sıralı bir çift yaptırıp ve her sıraya birayla dolu bir fıçı yerleştirir. Birayı içen ejderha uykuya dalar. Kahraman iki kabızlı kılıcı ile yılanı parçalara ayırır. Ejderhanın kuyruğu kesilirken kılıç kırılır. Kuyruğun içinden çok keskin bir bıçak çıkar.. Kahraman bu kılıcı kız kardeşine gönderir. Bu kılıç, Kusa-nogi-no-tachi’dir (otları bastıran ejderha kılıcı). Kahraman bir ev yaptırır. Eşinden üç çocuğu olur. Bunlar: Oho-toshi-no-komi (büyük ekin tanrısı), Uka-no-mitama (Muhteşem Yiyecek Ruhü) ve istediğinde yılan ve insan biçimine girebilen, Idzumoun tanrısı, Ohonamichi (Büyük İsim Sahibi) idi.

Ermenilerde: Azerbaycan’da, SOYUZ döneminde (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) “SSRİ Halklarının Nağilları” serisinden Azeri Türkçesiyle yayımlanan *Ermeni Masalları* adlı tercüme eserde de “Dirilik Elması” adlı bir masalda yer altı dünyası ve benzer motiflere rastlamaktayız. Bu masalın Anadolu masalları ile benzerliği bire birdir. Ermeni masalları ile Türk masallarının birbirine bire bir benzemesi, bu iki milletin uzun süre kardeşçe bir arada yaşadığı düşünülürse, gayet normaldir.

Gürcülerde: Gürcistan'da Paskunce adlı masalda (Padri adlı kahraman) Türk Halk masallarından Zümrüd ü Anka veya Sihirli Elma masallarında karşımıza çıkan yer altına inme epizoduna rastlıyoruz. Ancak Gürcü asıllı, Rüstavi vilayeti, 1965 doğumlu ve masal meraklısı bayan Tsira Metrevali ve eşi Perşon'un ifadelerine göre bu masal Andersen masalı olarak bilinmektedir.

Altaylılarda: Kökütey Destanında, destanın kahramanı Kara Atlı Kuzgun Kara Batır'dır. Kaan Kerede bu kahramanın kayın babası Kara Atlı Han'ın at sürüsünden alacalı taylarını çalıp götürmüştür. Kara Atlı Kuzgun Kara Batır bu tayları geri almak için Altay dağlarının en yüksek noktasına çıkıyor. Burası gök ile yerin birleştiği yerdir. İşte burada çok kalın gümüş bir kavak ağacının tepesinde Kaan Kerede'nin yuvasını ve iki yavrusunu görüyor. Yavrunun biri hıçkıra hıçkıra ağlayarak "Beni bu gün yedi başlı ejder yiyecek." diyor; ikinci yavru ise "Ben yarına kadar, daha bir gün yaşayacağım." diyerek gülüyor. Kaan Kerede ile savaşmaya gelen Kuzgun Kara Batır bunların haline acıyor. Yavruyu yemek üzere denizden çıkan yedi başlı ejderi öldürüyor. Yavrular Kuzgun Kara Batır'a analarının nasıl geleceğini yuvaya gelen yabancıyı yutabileceğini anlatarak, onu, tıpkı Kırgız masalında olduğu gibi saklıyorlar. Bir müddet sonra fırtına, kasırga kopuyor, yağmur yağıyor... Kaan Kerede geliyor. Yavrularını bulan ana çok seviniyor. Yavrular ona kendilerini kurtaran ve ejderi öldüren Kuzgun Batır'ı gösteriyorlar. Kaan Kerede ile Kuzgun Kara Batır dost oluyorlar. Kaan Kerede çaldığı alacalı tayları Kuzgun Kara Batır'a geri veriyor... Kuzgun Kara Batır yurduna dönerken yolda rakipleri tarafından öldürülüyor. Kaan Kerede onu "mengü suyu" (ab-ı hayat) ile diriltiyor (Kögütey Eposu, s. 109, 110, 130-145, 150-151).

Eski Bulgar Türklerinin destanı olan Şan Kızı Destanı'nda konu ile doğrudan doğruya bağlantı kurulabilecek bir kısım vardır. Ancak burada yer altında yaşayan büyük kuşun yerini at almaktadır:

Düşmanların sıkışıklığında,

Savaşın karanlığında

Katili bulmuş

Ve onu yüzünden yaralamış.

Takipten kaçarak

Geri Kaşan'a dönmüş,

Mağara bulmuş

Ve meşale elinde, oraya saklanmış.

Düşman sesleri At'ı

Mağaradaki karanlık

Koğuklardan ilerlemeye

Mecbur etmiş.

Derinliğin sonu

Yok gibi görünüyormuş.

Derinliklerine

Tek ışın bile dokunamıyormuş.

Derinlikte

Birkaç yol varmış-

Onlar değişik yönlere

Gidiyorlarmış.

Birbiriyle kesişerek

Tekrar ayrılıyorlarmış

Derinliğe giren

Tek başına geriye yolu bulamazmış.

Tam'ın bu sonsuz bucaksız dünyasında

Cesur olanı bile

Delicesine

Dehşet ve telaş alıyormuş.

Birden At

Böğürtü, gıcırta ve

Çatırtı ile karışan

Kahkaha duymuş.

Ardından

Karanlıkta

Kindar devin

Yanan iki gözünü görmüş.

Tavandan sarkan ve

Yolu kapatan

Ağaç köklerini

Kemirip kıran...

Dev At'ı hissetmiş.

Audan'ı elleriyle

Yakalamaya çalışarak

Üzerine atlamış.

Dev yosunlu bir

Kayaya benzermiş,

Elleri ise kuruyan ağaç

Dallarına benzermiş.

Bu ellere yakalanan

Geriye sağ dönmezmiş,

Dev onu

Parçalarmış.

Çatışma başlamış...

At kılıcını çekmiş,

Bir taraftan diğer tarafa sıçramış,

Devin ellerini kesmiş.

Dev, yiğitin üzerine

Birden düşüp,

Vücudunun ağırlığı ile

Onu öldürmek istemiş.

Fakat at,

Deve karşı gürzünü atmış.

O dizine rastlamış-

Alp düşmüş ve susmuş.

Zaman kaybetmeden, at

Geriye dönüş yolu aramış,

Fakat yolu bulmak

Mümkün olmamış...

Büyük umutsuzlukla

At dalmış

Mağaranın birine

Ve orada Bahadır'ın atını bulmuş.

Beygir kişnemiş

Ve insan sesiyle konuşmuş:

"Cesur asker

Şan olsun sana!"

Sen yenebildin

Korkunç devi

Alp Şürelî'yi,

Hakketti bunu!

Yer altındaki yolları

Kapatmasınlar diye,

Kırıyordu o

Ağaç köklerini.

Yeşil ve derin gölgeli

Ulu dađlardan

Bir dal bile bırakmadı,

Bunca nefret ederdi onlardan!

Kötü cinler,

Yer altı dünyasının sahipleri

Beni, Tulgar'ı

Ŗu mağaraya gizlediler.

İnsanlar arasındaki gibi,

Devler arasında da arkadaşlık yoktur.

Yaşlı devlerden olan Alpler

Gençlerle savaşıyorlar.

Cinler ve Yregler

Yaşlılar da gençler de,

Tüm Alplerden

Daha kurnaz ve güçlüdürler.

Kötü Alpler

Cümlesinden bazıları,

Kötü cin ve Yreglere

Hizmet veya yardım etmeye başlamışlar

Bunlardan birini

Alp Ŗreli'yi

Ustaca "sakinleştirdin"

Sen bugün.

Tam'ın ve Yöreglerin Baş'ı

Kötülerin en kötüsü-

Cani cin Albastı

Bana işkence ediyordu

Kuvvetimi biliyordu,

Beni mecbur ediyordu,

Ağır nallarımınla

Yere vurmaya.

Böylece sarsıntıdan,

Gökyüzü

Yeryüzüne düşsün

Ve bütün varlığı ezsin diye.

Ben ise,

Albastı'ya vurmaya çalışıyordum

Beni, o, Tam-Tarhan,

Buralara sürdü diye.

Bana birçok yaralar açtı

Kanım süratle aktı.

Onunla birlikte hemen hemen,

Bütün kuvvetim gitti.

Bin üstüme,

Ben seni yer altından

Aydın dünyaya çıkaracağım,

Son gücüme kadar sana hizmet edeceğim.”

At beygiri

Zincirlerden kurtarmış,

Binip ona

Mağaradan çıkmış.

Çıkar - çıkmaz,

Karanlığa alışan

Beygirin gözleri

Işıktan kör olmuş.

Fakat Tanrı,

Yeni, daha keskin,

Gözler vermiş

At'ın beygirine

Anadolu halk masallarında yer altına inme motifiyle ilgili olarak iki anlatım karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatımların tamamında Zümrüdü Anka kuşu yer almaktadır. Her iki anlatımda da kahramanlar üç kişiden oluşur. Olay :

1. Kahraman, yaralı dev veya cadı karının peşinden bir mağaradan/kuyudan içeri girer.
2. Burada yaralı tabiat üstü varlığı öldürür ve bu varlığın kaçırdığı kızlar ile hazineleri yukarı çıkartır.
3. Tabiat üstü güçlerden kurtarılan kızların biri kahramanı ikaz eder. Arkadaşları ya da kardeşleri kahramanı kuyuda bırakacaklardır. Kız, kahramana bazı bilgiler verir.
4. Kahraman kuyuya terk edilir. Kahraman, kızın verdiği bilgileri uygulamada yanlışlık yapar ve yer altına doğru daha da aşağılara iner.
5. Son indiği yerde bir yuvada iki yavru ve yavruları yemeye hazırlanan bir yılan görür. Yılanı öldürerek yavruları kurtarır. Burada yorgunluktan uykuya dalar. Zümrüdüanka yavrularının katili olarak düşündüğü kahramanı öldürmek üzere iken yavrular durumu annelerine anlatır. Kuş, kahramanın rahat uyuyabilmesi için kanatlarını gerer.

6. Yer altı diyarının kartalı / Zümrüd ü Anka yavrularının kurtuluşu için kahramanı ödüllendirmek ister. Kahraman yer yüzüne çıkarılmasını talep eder. Kuş, su ve yiyecek bulduğu takdirde kahramanı yer yüzüne çıkaracağını bildirir.

7. Kahraman, kuşun yanından ayrılır. Bir şehre gelip fakir bir kadına misafir olur. Şehir su sıkıntısı çekmektedir. Suyu, insan yiyen bir ejderha tutsak etmiştir. Kendisine bir insan verildiğinde bir miktar su bırakmaktadır.

8. Kahraman ejderhayı öldürüp padişahın kızını ölümden ve şehri de susuzluktan kurtarır. Padişah kahramanı ödüllendirmek ister. Kahraman, padişahın kırk tulum su ve kırk tulum et ister.

9. Su ve et kuşa yüklenir, kahraman da üzerine biner. Gün ışığına yaklaşıldığında kuş, kahramandan et ister, kahraman kendinden bir parça et keserek kuşun ağzına atar. Kuş bu eti yemez. Kahraman gün ışığına çıktığında, kuş, dilinin altında sakladığı eti, kahramanın eksik yerine yapıştırıp tükürüğüyle sıvazlar. Kahraman eskisi gibi olur.

10. Kahraman memleketine döner

Biz burada bu epizotta yer alan motifleri ve mitolojik unsurları 1. Yer altına inme ve yer altı dünyası, 2. Yer altında yaşayan büyük kuş, 3. Yeryüzüne çıkma 4. Suyu hapseden ejderha, 5. Su tanrısına kurban verme başlıkları altında ele almaya çalışacağız.

1. Yer Altına İnme ve Yer Altı Dünyası

Eski Yunan mitolojisinde: Ölüler ülkesine egemen olan tanrılar vardır. Bunlar Hades, Persephoneia ve Thanatos'tur. Aineias, Kahi Helenos'un isteği üzere Kahin kadın Sibylle'nin yanına gider ve ondan yer altına inmenin yolunu ve şeklini öğrenir. Aineias Hades'in diyarına inecek, orada babası Ankhises ile görüşerek geleceğini öğrenecektir. Yer altına inilen geçit kirli suları olan Avernus gölünün kenarındadır. Bu gölü ve inmelerinde kendilerine yardımcı olacak altın dalı iki güvercinin kılavuzluğu aracılığıyla bulurlar. Yer altındaki dünyaya geçişte karşılaştıkları Kharon gelenleri kayığına almak istemese de ellerindeki altın dal onların isteğine boyun eğmesine sebep olur. Üç başlı, yılan kuyruklu köpek Kerberos ise kendisine ikram edilen çörek nedeniyle kahramanlara ilişmez (Bu olay masallarda karşımıza çıkan "Atın önüne ot, kurtun önüne et" kalıbıyla da vardır.). Dönüş yolunda çok zor ve korkunç yollardan bahsedilmektedir.

Fenike mitolojisinde: Tanrıça Afrodit, ölen Adonis'i kurtarmak için yer altına iner. Aynı olay değişik bir biçimde Firigye kralı için de anlatılmaktadır.

Japon mitolojisinde: İzanagi, İzanami'yi bir kez daha görebilmenin özlemini duydu. Dolayısıyla Yer altı dünyasının Karanlık Hedes'i olan Yomi'de (Sarı Nehir) onu bulabilmek için yola koyuldu... İzanagi, kız kardeşinin oturduğu karanlık yere ulaştınca, kapıyı açıp kız kardeşine şöyle seslendi. "Ey muhteşem, sevgili genç kardeşim! Seninle benim yaptığımız ülkeler henüz bitmedi; öyleyse geri dön." Kardeşi karanlıkların içinden cevap verdi. "Buraya daha önce gelmemiş olman çok üzücü, çünkü Yomi'nin yiyeceklerinden yedim. Yine de geri dönmeyi ben de istiyorum. Bu yüzden Yomi'nin kamileri ile konuşacağım..."

Başka bir adam, bir keresinde bir dağda, bir ayıyı takip ediyordu. Hayvan bir mağaraya girdi; adam, uzun karanlık bir tünelden geçerek ayıyı izledi. Böylece güzel yer altı dünyasına ulaştı. Kendini aç hissediyordu. Üzüm ve böğürtlen yedi, hemen sonra dehşet içinde bir yılanı dönüştüğünü fark etti. Mağaranın girişine kadar, o halde sürünerek geri döndü ve bir çam ağacının altında uyuyakaldı. Rüyasında, ağacın tanrıçası ortaya çıktı. Tanrıça, ona, Hades'n meyvelerinden yediği için bir yılanı dönüştüğünü ve yeniden insan haline dönmek istiyorsa, ağacın tepesine tırmanmasını ve kendisini aşağı atmasının gerekli olduğunu söyledi. Yılan adam uyandığında ağacın tanrıçasının tavsiye ettiği gibi yaptı. Ağacın tepesinden kendini attıktan sonra, ağacın altında kendini ayakta durur buldu, yanında ise, ortadan yarılmış büyük bir yılan vücudu bulunuyordu. Daha sonra tünelin içinden geçti ve mağaradan dışarı çıktı. Ancak daha sonra bir başka rüyasında tanrıçanın ortaya çıkarak, yer altı dünyasına geri dönmesi gerektiğini, çünkü oradaki tanrıçalardan birinin kendisine aşık olduğunu söylediğini gördü. Kendisine söyleneni yaptı ve bir daha yeryüzünde hiç kimse onu görmedi.

Yakut Türklerinde bir anlatıma göre, bir yer altı dünyası masalında; *“Oğlan cehennem zebanisi Buura – Dohsun’u görünce hemen hücum etmiş ve başlamışlar döğüşmeye. Ama cehennem zebanisi çok kuvvetli imiş ve başlamış ağır basmaya. Oğlan tam acze düşmüşken bakmış ki damarlarında tanrısal bir kan ve vücudunda da gittikçe çoğalan bir kuvvet dolaşmaya başladı. Gittikçe gittikçe kuvvetlenmiş ve tuttuğu gibi cehennem zebanisinin başını kesmiş. Vücudunu da parça parça etmiş ve göklere savurmuş. Yalnızca kalbinin bir ucu kalmış o da bir karga olup uçmuş. Onun için bu kuş kötü kötü bağırırmış. Karahan bu felâketten kurtulunca küçük kızını tutmuş Er-Sogotoh’a vermiş. Onlar da yer yüzüne inerek Yakut Türklerini meydana getirmişler.”* Yer altına inen kahraman ile yer altı prensesi Yakutların ilk ataları olma özelliği göstermektedir. Ve bu anlatımda ortaya çıkan vaka zinciri Anadolu halk masallarıyla da örtüşmektedir.

Altın Arıç adlı Hakas destanında: Pora Ninci'nin oğlu, atını beğenmeyip, taşla vurup öldürür. Yürüyerek, yerin dibindeki Kara Dağ'a ulaşır. Orada Çibetey Han ile Hulatay düşman alplarıyla savaşmaktadır... Kanlı Kılıç, yerin altından gelen bu alpi halası Altın Arıç'a layık görmediği için öfkelenir.

Mikail Baştu'nun *Şan Kızı Destanı*'nda yer altı ve yer altına dayalı bir inanç sistemi olduğunu görüyoruz:

Albastı'yı Şeytan gizlemiş

Yer altı derinliklerine

Onu yer altı dünyası-

Tama'nın hükümdarı yapmış

Bunun karşılığında alp satmış

Şeytana kendi ruhunu.

Cin yöreg olmuş,

Tama-Tarhan adını almış

Bir defasında Şürelî

Ona yetişirken,
Atlamış Tulpar
Albastı'nın yer altına.

Albastı Tulpar'ı gizlemiş

Sayırsız mağaralarının birine
Ve Şürelî'ye teklif etmiş,
Bin bakire kız ile değişmeye.

Şürelî başlamış

Albastı için kız kaçırmaya,
Cin onları ahlaksızlığa sevk edermiş.
Onlardan kırk bin yöreg yaratmış

Şürelî başlamış

Yer altında gezmeye,
Ve her yerde ağaç köklerini
Kemirip kırmaya.

Çabalarmış ulaşmaya

Boy-Terek'in kendisine,
Böylece Albastı'yı
Tehlikeden kurtarmaya.

Artık kaçırmazmış kız

Tutuklanmak korkusundan,
Fakat yaşayamazmış onlarsız
Kösnük olan Albastı.

Bu iş için Albastı aramış

Şürelî'nin yerine başkasını.

Sonunda onu bulmuş

Kötü Alp Ajdaha'nın yüzünde.

Ajdaha dahi

Açgözlü kösnük imiş.

Ama nesil üretirmiş

Yalnız kısıraklardan.

Tüm kısırakları sayarmış

Sadece kendisinin diye,

Ve üstlerinde insan gördüğünde

Mutlaka süvariye öldürürmüş.

Ajdaha'nın soysuzları

Tıpkı böyle davranırmış,

Onlar öyle küstahmış ki

Bir boynuzlu babaları gibi.

Bu yer altında genellikle kötülük ruhlarının dolaştığına ve bunların da zaman zaman iyilik ruhlarıyla ve hatta bizzat Tanrı ile mücadeleye giriştiklerine şahit oluyoruz.

Alplerin düşmanlığı-

Suçsuz bir eğlencedir-

Kinci yörelerin hareketlerine

Mukayese edince.

Lânetlenmiş Yöregler,

İlk Yöreg Albastı'nın melezleri,

Yer altı dünyası Tam'ın Tarhanası,

Birbirinden kötümüşler.

Söylendiği gibi

Bu tılsımlar, kırk bin imiş,

Yetiyormuş

Dünyadaki en kötü işlere.

İslâmın ışığı

Dünyaya yayılmaya başladığında

Albastı korkunç bir hareket

Niyet etmiş:

Yeryüzündeki bütün Müslümanları

Yok etmeye.

Ve Mekke ile Medine'yi

Temellerine kadar yıkmaya.

Bu şehirlerde

İslâmın başşehirlerinde,

Pek seyrek değil,

Allah kendisi de bazen bulunur

Ancak Mikail Baştu'nun Hint asıllı birisi olduğunu, ve bir İslâm misyoneri olarak Bulgarların arasında bulunduğunun düşünürsek destanın bazı yerlerine kendi inanç sisteminden veya etnik mitlerinden bazı aktarımlar yaptığı sonucuna gidebiliriz. Yine aynı destana göre yer altında bir altın göl vardır. Bu göl destan kahramanlarından birinin gözlerinden olmuştur.

Barıs uykuda iken-

Kuyan onun bir gözünü

Çalmayı başarmış

Ve uzaklara kaçmış.

Hırsız, Barıs'ın gözünü

Torbaya koymuş.

Göz torbanın dibini

Yakmış,

Yere düşmüş,

Onu da yakıp delmiş,

Dipsiz uçurumda

Yer altında altın gölü yaratmış.

Çin ve Japon mitolojisinde dünyanın suyun üzerinde yüzdüğüne ve su ile kaplı olduğuna ve hareket ettiğinde yer sarsıntısına neden olan dev bir balığın omurgası üzerinde bulunduğu inanılıyordu. Biri bulutların üzerinde ve diğeri yer altı dünyasında olmak üzere iki adet cennet vardı. Türk mitolojisinde de böyle bir inancın varlığı bilinmektedir. Orta Asya mitolojisinde gökteki Hayat ağacı ile büyük kartal motiflerinin paralelleri yerde de görüyoruz..... Mesela Er-Töştük destanındaki büyük kartal, özellikleri ile Anka kuşunu andırmaktadır. Fakat bu kuş, gökte değil; yer altında yaşayan bir kartaldı. ... (Güney Sibiry'a'daki Minusinsk Tatarlarının söylediği Türkçe bir destanda da görüldüğü gibi) yer altında da ikinci bir dokuz dallı kutsal ve ulu bir ağaçtan söz açılmaktadır. İşte bu Türk mitolojisinin bir özelliği sayılsa gerektir.

Kırk başlı bir öküz, İrle-Han binip gelmiş,

Ölen erin başını, hemence çalıp gitmiş,

Ceset başsız olunca, ölenler dirilmezmiş,

Ne bir hayat iksiri, ne de can verilmezmiş.

Hurşid-Name'de Hurşid'in her türlü ilmi ve fenni öğrenmesi için teslim edildiği hocası onun gizli bir kalede (ihtimal yer altında) eğitim almasını ister. Aynı şekilde Husrev de böyle bir eğitime tabi tutulur. Köroğlu destanındaki Kırat da Seyis Yusuf'un denetiminde Ruşen Ali tarafından hiçbir ışık almayan mekanda beslenip, bakılır. Bu da onun eğitimi sayılabilir.

Yer altına inme veya yer altında bulunma Türk anlatım ürünlerinde bir nevi olgunlaşma sembolü veya gizli sırlara vakıf olma ile eşitlenmiş olarak kullanılmaktadır. Eğer Hoca Ahmet Yesevi'nin belirli bir yaştan sonra toprak altında kendisine hücre yaptırdığını da hesaba katar isek bu olayın manevi tarafını da göz ardı etmememiz gerektiği sonucuna ulaşabiliriz. İtikafa çekilme de karanlık bir yerde gerçekleştirilmekteydi.

2. Yer Altında Yaşayan Büyük Kuş

Masallarda kuşlar, insanları bir yerden bir yere nakletme gizli sırları ve eski olayları bilme, tıbbi olarak insanlara yardım etme ve kılık değiştirme işlemleriyle kullanılır. Özellikle güvercinlerin olağanüstü güçlerle yakından ilgisi olduğuna inanılır. Kartal, güç sembolü; karga ve baykuş, uğursuzluk; şahin, av... Masalların en önemli kuşu ise yer altı kuşudur. Yer altında bir ağacın üzerinde yuvası olan, her yıl, çıkardığı yavruları, -belki de ağacın koruyucusu veya ruhu- yılan tarafından yenilen, içine düştüğü durumdan kendisini kurtaranlara karşı müteşekkir olan, üzerine kırk tulum su, kırk tulum et olan ve bir insan bindiği hâlde uçabilen, insan eti yemeyen kuş...

Kuşlar tanrıların sırlarını bilirler. Kendileri de zaten tanrıların aldıkları şekillerdir. Konu ile ilgili olarak, özellikle yer altında yaşayan büyük kuş hususunda Abdulkadir İnan: *“Gerek İran Simürğunun ve gerek Kırgız Alp Kara Kuş’u ile Altay Kerede’sinin ilk kaynağının Hind’in “Garuda”sı olduğu muhakkaktır. Bununla beraber Türklerin kendilerine mahsus bir büyük kuş (ihtimal “Tugrul” veya Songur”) efsanesi de bulunmuş olacaktır.”* diyerek, ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bir başka yerde ise, açıkça olmasa bile bu kuşun milli özellikler taşıdığı vurgulanmıştır. *“Türk kavimlerinin folklorunda, destan ve masallarında uzun bir epizod olarak önemli yer alan Simurğ efsanesi, yalnız İran edebiyatından geçmiş saymak pek de doğru olamaz. Bu efsanenin İslâm’dan önce Türk kavimleri arasında yayılmış olduğunu tahmin etmek mümkündür. İslâm-İran edebiyatı eski Türk masalındaki kuşun adı (Tuğrul, Alp Kara Kuş vb. gibi) yerine Simurg’u sokmuş olsa gerektir.”* Bahaeddin Ögel ise konuya yaklaşımını *“Hangi büyük milletin mitolojisi vardır da, böyle büyük, kutsal ve efsanevi bir kuşa sahip değildir”* diyerek belirtmektedir.

Bulgar Türklerinin destanı *Şan Kızı’*nda alp şahin tanrının biniti ve ölenlerin ruhlarını gök yüzüne taşıyıcı olarak gösterilmektedir:

Şahin ölenlerin ruhlarını

Taşımaya başlamış,

Yüce gökyüzüne,

Yaradan’ın hükmüne.

Derler ki, bazen

Şahin Yaradan’ı taşıyormuş.

Bunun için çeviriliyormuş

Ak atlara.

Bahaeddin Ögel’e göre, Ön Asya mitolojisinde başlıca iki önemli efsanevi kuş vardır. Bunlardan birincisi Arapların ‘Anka’ dedikleri kuştur ki biz Türkler bu kuşun Farsça ve Arapça adlarını birleştirerek kuşa Zümrüd-ü Anka deriz. Aynı kuşa İran mitolojisi ise Simurg veya Sireng adını verirdi (Mütercim Asım’a göre de bu kuş İran mitolojisinden Araplara geçmiştir.). Olcas Süleyman da bu kuşun Hint-İranlıların folkloruna ait bir varlık olduğu yolunda görüşleri vardır. *“Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar”* başlıklı makalesiyle Hayrettin İvgin, kuşlar bahsine girmiş ve

daha önce bahsedilen yer altında yaşayan büyük kuşlar hakkında bilgi aktararak, Türk dünyasındaki benzer motifler üzerine durmuş, bu büyük kuşun, öncelikle Hint kökenli olduğu ve oradan Türk kültürüne geçtiği tezine kanaat getirmiştir.

Türklerin ana yurdu meselesinde değişik görüşlerin olduğunu da ihmal etmemeliyiz ve buna yer altı diyarının kartalını da ilâve etmeliyiz.

Rus seyyahı Potanin'in, hayat ağacı üzerindeki ejderha ile Garuda kuşu arasında meydana gelen mücadeleler hakkında, Orta Asya masalları topladığı hakkında bilgimiz vardır ancak bu metinlere ulaşamadık. Ancak, Kazak Türklerinin altın işlemeciliğine ait ürünlerinde, kurgan kazılarında elde edilen buluntuları arasında hayat ağacı motifini bulabiliyoruz. Bu madenler üzerinde dağ, hayat ağacı ve kuş birlikte nakışlandırılmıştır. Prof. W. Eberhard'ın Anadolu masalları hakkındaki kitabında da bu efsanenin paralelleri görüyoruz. Yine *Şan Kızı Destanı*'nda , Türk masallarında olduğu gibi Alp Karga'nın iki yavrusu vardır.

Karganın eşi

Alp-biya Çak-Çak imiş.

Ondan Simbir'de doğmuş

Oğlanlar- Sak ve Sok.

Karga ile ilgili olarak Anadolu'ya yakın zamanlarda gelerek yerleşen Kırgız ve Özbeklerde uğur ve uğursuzluk inançları yaşamaktadır. Bir evin önünde karga öterse iyi haber gelir, ala karga öterse uğursuzluktur.

Daha sonraki İran mitolojisinde bu kuşun Kaf veya Elburz dağlarında oturduğu söyleniyordu. Bu kuşun tüyünü ele geçirenlerin en büyük sırta ve ölümsüzlüğe erecekleri iddia ediliyor ve efsanelerde böyle yazılıyordu. Bu kuşun Kaf dağında bulunduğunu, daha ziyade İslami ananelerle Arap mitolojisi söylüyordu. İranlıların kutsal dağı ise Elburz dağı idi. Bu sebeple onlar Simurg kuşunun Elburz dağlarında bulunduğuna inanıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki Türk mitolojisi, ortaçağdaki İran mitolojisinden değil de, daha eski İran mitolojisinden tesirlerini almıştı. Bilindiği üzere İran mitolojisinin en eski kaynaklarından biri de Zend-Avesta'dır. Her şeyin üstünde bulunan bir ağaç ve bu ağacın üzerinde de bir kuş vardı. Yine aynı kaynağın bazı bölümlerine göre bu efsanevi ve büyük kuş, Vouru-Kaşa, yani Hazar denizinin ortasında otururdu. Tahmuraf ve Zal'ın tılsımları da bu kuştan gelirdi.

Humay veya Türkçe Hüma kuşu ise daha başkadır. Peygamberin hadislerinde ve İslamî edebiyatta da geçen bu kuş, bir "cennet kuşu"dur. İslamiyet'te ve Ön Asya masallarında Zümrüd-ü Anka ile Hüma kuşu birbirlerine karıştırılmıştır. Kaf ve Elburz dağlarında değil de; cennette oturan bu kuş, zaman zaman uçarak, yedi kat göğün üzerindeki felekler ve burçlar arasında dolaşır ve hatta Tanrı'ya kadar gidip gelen bir kuştur... Türk halk edebiyatında da Hüma, erişilemeyecek yüksekliklerin bir sembolü idi.

Yunan mitolojisinde Pheniks (Phoiniks): Habeş diyarında yaşadığı tahayyül edilen efsanevî bir kuştur. Çok uzun ömürlü olduğu söylenen bu kuş, bir kartal büyüklüğündedir. Başında parlak bir sorguç vardır. Boynunun tüyleri yaldızlı, diğer tarafları kırmızı renklidir. Gözleri yıldızlar gibi parlaktır. Ömrünün sona erdiğini hissedince, kuru dalları zamkla sıvar, kendine yuva yapar, üstüne oturarak kızgın güneşle yuvayı tutuşturur ve kendini cayıp cayıp yakar. Onun kül olmuş kemiklerinden bir yumurta meydana gelir, ondan da yeni bir Pheniks çıkar.

Zümrüdüanka: Çeşitli dinsel ve büyüsel etkileri bulunulduğuna inanılan mitolojik kuş... Kaynağı eski Mısır inançlarında bulunmakla beraber Çin'den İran mitolojisine ve Müslümanlıktan Hıristiyanlığa kadar geniş bir inanç alanında yer alan bu kuş altın renkli uzun tüylü, kocaman, güzel sesli bir kuşmuş. Erkekmiş. Her zaman dünyada tek olarak bulunmuş. Öleceği zaman yuvasını ateşe verip kendisini yakarmış, o yanarken yeni ve genç bir Anka kuşu meydana gelirmiş. Genç kuş babasının küllerini Heliopolis'te güneş tapınağına götürüp bırakmış. Kimin başına konarsa ona büyük zenginlik ve mevki getirirmiş. Yüzü insana benzermiş, vücudu her hayvandan bir parça alınarak yapılmış, boynu çok uzun ve ak bir halkayla sarılıymış, Kaf dağında yaşarmış. Adı, uzun boyunlu dev ve boğmak (çocukları kapıp boğduğuna da inanılmıştır) anlamlarına gelen İbranice anak sözünden türetilmiştir. Çeşitli adlarla anılır: Anka, Semender, Devlet kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hüma, Simurg, Anka-yi Mugrib, Sireng, Zümrüt ve Zümrüdüanka. Hıristiyanlar Phoenix adını verdikleri bu kuş mitinin en doğru yorumunu yapmışlar ve onu öldükten sonra tekrar dirilmenin simgesi saymışlardır. Temmuz, Osiris ve Adonis efsanelerinin kuşsal bir yinelenmesidir. Çinliler onu raks ve müziğin icatçısı sayarlar. Çeşitli masallarda da, uçağın bulunmadığı çağlarda, onun geniş kanatları üstünde ülkelerden ülkelere uçtuğu tasarılmıştır. Hıristiyan inançlarına göre vaktiyle insanlar arasında yaşayan bu kuş bir yeni gelini kapıp göğe kaçırdığından ötürü Peygamber Hanzele'nin bedduasına uğramış, bu yüzden Ekvator'da ıssız bir adaya sürülmüş, o günden beri çok yükseklerde uçar ve ancak talih getireceği insanların omuzlarına konmak için yeryüzüne inermiş. Yahudi inançlarına göre de çocukları kapıp boğduğu için Peygamber Musa'nın bedduasıyla yok edilmiş ve soyu kurutulmuş, o günden beri gökyüzünde görünmüyormuş. İslam tasavvufçusu Feridüddin Attar Mantık'ut- Tayr adlı yapıtında onu şöyle anlatır: Kuşlar kendilerine bir kral seçmek isterler. Krallığa Kaf dağında oturan Simürg (Anka kuşu)'ü uygun bulurlar. Hep birden ona gidip önünde yere kapanmak (biat etmek) için yola koyulurlar. Kaf dağı çok uzakta olduğundan yolda kuşların yarısı yorgunluktan ölür. Amaçlarına ulaşmak için yedi alanı geçmeye çalışırken bir hayli kuş daha ölür, sonunda milyarlarca kuştan ancak otuz kuş kalır. Onlar da bitkinlikten can çekişmektedirler. Güçlkle Kaf dağına varınca bir de bakarlar ki buldukları Simürg kendilerinden başka bir şey değilmiş (simürg sözcüğü Farsça otuz kuş demektir. Attar bununla 'Tanrıyı arayan kendisini bulur' demek ister. Zümrüdüanka kuşunun Firdevsi'nin *Şehname*'sinde ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde de ilginç öyküleri vardır. Dinsel nitelikleri anlatılan bu kuşun çoğunlukla insanların gözlerine görünmediğine inanılır.

Hemen bütün inançlarda insan ruhunun ölüm sırasında bir kuş biçiminde vücuttan ayrıldığı ve uçup gittiği düşünülmüştür:

Kızılderililer törenlerinde kartal veya şahin kanadından yapılmış yelpazeleri kullanmaktadır. Bu yelpazelerin sap ve gövdeleri geyik derisindedir. Tüylerin üzerine ise "dua yolu" kazınır. Çift başlı kartal, gökleri koruyan Tanrının büyük ve güçlü bir bekçisi idi...

Yakut Türkleri için kartal çok önemlidir. Konu ile ilgili olarak Bahaeddin Ögel ve A. İnan çok önemli bilgiler aktarmaktadır. Türk ırkına ait Şamanistlerde çok yaygın olarak kullanılan tözlerden biri de Bürküt (kartal)'tür. Bürküt aynı zamanda Kazaklar tarafından milli bir arma olarak da kullanılmakta, ayrıca her yıl bürküt adına düzenlenen av merasimleri tertip edilmektedir.

Şaman davuluna vurmakta ve manzum dualar okumakta devam eder; bildiği bütün ruhları adlarıyla çağırır. Bunlar arasında bürküt (kartal) de vardır. Kartalı "tanrı kuşu kartal, bakır tırnaklı müthiş kuş, sağ kanadı güneş kaplar, sol kanadı ayı kaplar" diye tavsif eder.

Yakut, Altay, Kazak-Kırgız ve Başkurt folklorundan öğrenildiğine göre, eski Şaman ayinlerinde kartal (hotoy, bürküt, karakuş) çok önemli bir unsur olmuştur. Yakutlarda son yıllara kadar kartal kültürünün yaşadığı V. M. İonov tarafından tespit edilmiştir. (135. V.M. İonov, L'aigle les croyances des Yakutes. Le Culte de l'aigle chez les Yakoutes (Sbornik MAE, 1913, t. XVI. adlı kaynaktan alınmıştır.)

Yakut inançlarına göre, karların ve buzların erimesi, ilkbaharın gelmesi kartalın kanatlarını sallamasına bağlıdır. "İlkbahar yılın gelişi" adını verdikleri bahar türküsü, eski devirlerde kartal namına söylenen ilahilerin kalıntısı olduğuna şüphe yoktur. Bazı Yakut ana soyları kartalı koruyucu ruh (hotoy tengereleh ije usa) sayarlar.

Yakutlar'a göre en korkunç and kartal adıyla içilen anddır. Kartal adıyla yalan yere and içenlerin "ocağı söner", yani nesli, tohumu kesilir.

Herhangi bir Yakut, evinin yanında bir kartal görürse ona et ziyafeti vermeyi kendine borç sayar. Hazır eti bulunmazsa bir hayvan kesmekten de çekinmez. Şamanizm geleneklerine karşı kayıtsız ve yeni fikirleri benimsemiş olan bir Yakut'un buzağı keserek kartala ziyafet verdiğini İonov hayretle müşahede etmiştir.

Yakutlar'dan biri yanlışlıkla kartal öldürürse, Şaman çağırarak törenle bu kartalı kaldırtırdı. (gömdürürdü.) Anadolu'da yaşayan Kazaklarda güvercin, kartal, kumru, kırlangıç, leylek vurmak günahdır. Yine Anadolu'ya yakın zamanlarda gelerek yerleşen Kırgızlarda güvercin, atmaca, baykuş, kartal öldürmek günahdır; kartalı öldürmek bir insanı öldürmekle eş değerdir; bilmeden kartal öldüren birisi bir günlük oruç tutar.

Kısır kadınlar çocuk vermesi için kartala baş vurup yalvarırlardı. Bundan sonra dünyaya gelen çocuğa "Hotoy Törüteh" yani (kartaldan türemiş) denirdi.

Hastaya çağırılan şaman, hastanın kartal öldürdüğü için hastalandığını ruhlarından öğrenirse, çürük ağaçtan bir kartal sureti yapar, güneydoğuya açılan pencereye karşı döner. Kartal adına, kürek kemikleri üzerinde beyaz leke bulunan yağız at kurban kesilir. Şaman hazırladığı suret üzerine kurbanın yürek kaniyle göz, ağız gibi resimler çizer. Dualarında hastanın kartala saygı göstereceğine dair söz verir. Şaman tarafından yapılan kartal sureti, içine hastanın öldürdüğü kartalın ruhu (sür) konulup, evin bir köşesine asılır. Ayın tamam olduktan sonra bu suret ormana götürülüp bırakılır.

Esasen Yakut Türkleri bu ulu kartala fazla özellik vermiyorlardı. Kutsallığı meydanda idi. Fakat Hindistan'ın Daruga'sı ile İran'daki Hüma ve Anka kuşlarından da kesin çizgilerle ayrılıyordu. Bu sebeple, Orta Asya mitolojisinde görülen her büyük kartalı, Daruga, Hüma veya Anka kuşları ile

birleştirmek doğru değildir. Başkurt folklorunda “Semrük” iki başlı bir kuş olarak tasvir edilir. Bir başı kişi başı gibi olup kişi dilince konuşur. Çar’ın arması olan iki başlı kartal işte bu “Semrük” kuşunun resmidir. “Mengü Suyu”nu içmiş, ölmez. Kaf dağının tepesinde yaşar. Göllerde bulunan ejderhaları kapıp Kaf Dağı’na atar. Selçuklu kartalı ile Bizans kartalı da çift başlıdır.

Türk halk anlatımlarından Kırgızlardaki Er Töştük masalında büyük kuşa rastlıyoruz. İslam kültüründen az müteessir olan Müslüman Kırgızların Er Töştük destanında, bir epizod olarak, Alp Kara Kuş masalı vardır. Er Töştük bir seferinden yurduna dönerken “yer ortası” Kaf dağına geliyor. Tepesi göklere ulaşmış, büyük çınar ağacının üzerinde Alp Kara Kuş’un yuvasını görüyor. Yuvada iki yavru ağlıyor : çünkü bir ejder bu yavruları yemek için ağaca çıkmaktadır. Er Töştük ejderi öldürüyor. Bu ejder Alp Kara Kuş’un düşmanı imiş; neslini imha etmeye çalışır, her yıl yavrularını yermiş. Er Töştük ejderi parçalayıp yavrulara yediyor, onlarla konuşuyor... Bir müddet sonra Alp Kara Kuş fırtına, kasırga koparıp yuvasına geldi ve Er Töştük’e iyilikler yaptı. Bu masalın benzeri Er Tostik adıyla Kazak masalları içerisinde yer almaktadır.

Müslüman olamayan (Şamanist) Türklerin destanlarına sokulan Kaan Kerede, Kaan Kere yahut Ulu Kara Kuş efsanesinde de aynı unsurlar bulunuyor. Şamanist Altaylıların “Kögütey” destanındaki Kaan Kerede masalı Kırgız Folklorundaki Alp Kara Kuş masalının en yakın varyantıdır.

Özetle, Müslüman Türklerin folkloruna Simurg adı İran’dan geldiği gibi, şamanist Türklerin Folkloruna Kerede adı Hint mitolojisinden geçmiştir. Kerede en eski Hind mitolojisindeki Tanrı Vişnu’nun biniti olan ilahi kuş Garuda’nın Türkleştirilmiş şeklidir.

Oğuz Türklerinin ongunları Şahin, Kartal, Tavşancıl, Uc ve Çakır’dır ve gerek Yazıcıoğlu, gerekse Reşideddin’e göre bu avcı kuşlardan Kartal; Bozoklar kolundan Ay-Han Oğullarının Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı boylarının ongunudur.

Yakutlarda tespit edilen bir masala göre “Kara Atlı Kulun Kulustur masalında Harday şeytani bir kuş olarak tasvir edilmektedir”

Bir Azeri halk masalında Simürg kuşunun bir kızı vardır ve yuvada beklemektedir. Kahraman çok yüksek olan bu yuvaya hile ile çıkar. Yuvadan ayrılan Simürg kızı ile bu oğlanın bir arada yaşadıklarını bilmez. Bu birliktelikten bir çocukları da olmuştur. Süleyman Peygamber aracılığıyla bunların evlenmesine Simürg kuşu razı olur.

Azerbaycan halk masallarından “Melik Memmed”de de böyle bir epizoda rastlarız: Melik Memmed’in garanlığı dünyaya düşmesi ile sihrler aleminin ikinci merhelesi başlar. O garanlığı dünyada ajdahalarla karşılaşır. Maraglıdır ki, burada divlere tesadüf olunur. Lakin ajdahalar da divler kimi şer guvvelerdir. Onlar da insanlara bedbahtlık ve felaket getirirler. Suyun garşısını kesip, insanları susuz goyur, hermişe heyirhah olan, insanlara kömek eden Zümrüd guşunun balalarını yeyirler. Melik Memmed Zümrüd guşunun balalarını yeyen ajdahayı öldürür. Bununla o, gelecek mübarizelerini başa çattırmah için möhkem bir kömekçi, heyirhah bir sehirlu guvveyle dost olur.

Yakut epopelerinde bile Hind-Buda dini metinlerde geçen şeytani kuş Geruda’ya “Harday” şeklinde rastlanmaktadır. Bu “garuda” Altay destanlarında “Kerede” şekline girmiştir. Altay

destanlarında bu efsanevî kuş “Kuşlar Padişahı Kan Kerede” şeklinde tesmiye olunuyor. Altaylıların Şaman ilâhilerinde şamanı göklere götüren Han Kara kuş adıyla geçer.

Bu “Kerede–Garuda” eski İran esaretinden Müslüman Türk göçebelerinin hikâyelerine Simürg adıyla geçmiştir. “Kögütey” adını taşıyan Altay destanının kahramanı “kuzgun kara batır” dağlar, denizler aşarak “Hankerede’nin yuvasına vasil oluyor. Bu destanın 2197. mısraından 2489. mısraına kadar olan kısmı bütün teferruatıyla Müslüman Türklerde “Simürg hikâyesi” adıyla maruf eski İran hikâyesinin aşağı yukarı aynıdır. Aynı hikâyenin diğer bir varyatını biz “Manas”ın ilâvesi olan “Er Töştük” destanında buluyoruz. “Er Töştük”de bu kuşun adı “Alp Kara Kuş”tur (Proben V metin s. 378-83).

Er Töştük’ü alarak yer yüzüne çıkaran kuş, Anadolu masallarındaki Zümrüd-ü Anka kuşundan başka bir şey değildir. Gerçekte ise bu efsanevî kuş, Hint efsanesindeki Garuda kuşuyla aynı görev ve paralellikte olan bir kuştur. Herhalde Hint Tanrıları yer altında yaşamıyordu ve Türk mitolojisinde izleri görüldüğü gibi iki yansmalı bir dünya (yer-gök) anlayışı da yoktu. Bu motifin kökü, Hindistan’da olabilir ama Hindistan eski haliyle düşünülürse bir inançlar ve kavimler cennetidir. Hindistan kıta büyüklüğünde ve yaklaşık olarak bir milyar nüfuslu bir bölgedir. Masala giriş ve anlatılış şekli ise, Hint masallarında başka türlü, Türk masallarında ise başka türlü olmuştur. Er-Töştük masalında, bu kuşa “Kara-Kuş” yani kartal denmektedir. Tünediği ağaç ise Hayat-ağacıdır. Yine Orta Asya inanışlarına göre, ağacın altında bekçi olarak bir yılan bulunurdu. Buryatlar bu yılanı “Abırğa” derler. Bu yılan hayat ağacını beklerdi. Bu masalda ise bu yılanı “Acırğa”, yani ejderha denmektedir.

3. Yeryüzüne Çıkma

Yeryüzüne çıkma hadisesi hemen hemen her keresinde (bir keresinde at üstünde) yer altında, hayat ağacı üzerine tünemiş büyük kuş vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu kuşun yavrularını, yılanan kurtaran kahraman, yer üstüne kuşun sırtında döner. Kuş, kahramandan, külliyetli miktarda et ve su ister. Kahraman bunları temin eder. Yeryüzüne çıkmaya çok az bir süre kala kahramandan et isteyen kuşa, kahraman kalçasından veya kaba etinden kestiği bir parçayı verir. Kuş bu eti yemez. Dilinin altında saklar. Yeryüzüne çıkıldığında, kuş, bu eti dilinin altından çıkarıp kahramandan koparılan yere tükürüğüyle monte eder. Ermeni masallarında Yer altı diyarının kartalının gün ışığına çıkmaya çok az bir zaman kala et istemesi üzerine oğlanın kendi etini kesip vermesi ve kuşun bu eti yemeyip dilinin altında saklayarak gün ışığına gelindiğinde kesilen yere dilinin altında sakladığı eti yamayıp eski haline döndürmesi motifi yoktur. Ayrıca bu masalda kuş, oğlandan et yerine koyun kuyruğu talebinde bulunmaktadır.

4. Ejderha

Yunan mitolojisine göre yeryüzündeki yılanlar, Perseus’un bir kılıç darbesiyle başını koparttığı Meduza’nın yeryüzüne damlayan kanından meydana gelmişti.

Su ve ejderha arasında da derin bir ilişki görülmektedir. Sümer’lerden Hitit’lere, Anadolu’dan Kafkasya’ya kadar uzanan geniş bir alanda İlluvienka adlı dev bir yılanın çeşitli öyküleri anlatılmıştır. Bu yılan bazen tanrılarla, bazen de kartallarla savaşımıştır. Antikçağın Orfik dininde evrenin oluşması, Kybele’yle Ofiyon adlı yılanın sevişme sarsıntılarıyla açıklanır. Attikalıların ilk kralları Kekrops, İkinci

kralları Eretheus birer yilandır. Sümer'lerin yaratılış efsanelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan Lakmu'yla Lakamu, erkek ve dişi birer yilandır. Mısır efsanelerinde gökyüzünde yaşayan yılan Apofi, her gün güneşi doğudan batıya taşıyan Tanrı Ra'nın peşinde dolaşır, bir gün onu sokup öldürür. İskandinav tanrısı Votan, ikide bir de yılan kılığına girer. Slav efsanelerinin kahramanı Vseslaviç bir yılanın oğludur. Yunan tanrılarında, hastaları iyileştiren Asklepios, Evleri ve kentleri koruyan Agatbodaemon bir yilandır. Yılan tapımı ilk çağda çok yaygındır ve çeşitli topluluklarda saptanmıştır. Toprak altında yaşayan yılanın, ölü atalarla ilişkili bulunduğu, onların ruhlarını taşıdığı kabul edilmiştir. Yılan, çoğunlukla, yeryüzünü ve yer altını simgelemiştir. Yunan mitolojisinde topraktan yaratılanların tümü yılan biçimlidir. Amerika yerlileri için bütün yer altı güçleri yilandır. Günümüz ilkelerinde yılan tapımı süregelmektedir. Hemen hemen bütün dünya inançlarında suların ruhu, efendisi veya tanrısı bir ejderha/yilandır. Ejderha Çin Su tanrısıdır. Türklerde meşhur evran genellikle sulak yerlerde yaşar. Eski Mısırlılarda yılan, nehrin ruhuydu. Nil gibi Osiris'de bir yilandı. Dolayısıyla, annesi de bir yılan biçimindeydi. Mississippi Nehri boyunda birbirine benzer tapınak kümelerinde ve birbirinden ayrı mezarlarda taşlara oyulmuş tüylü (ya da boynuzlu) yılan desenleri bulunmaktadır. Aynı yılan desenleri çanak çömlek üzerine de işlenmiş, hayvan ve ağaç kabuklarına da oyulmuştur. Bu yılan, Mississippi yöresinde olduğu gibi, Meksika'nın ana vadisi içinde de her yerde görülmektedir. Rio Grande Vadisi'nden. Batıda Arizona merkezine kadar olan yerlerde yaşayan Kızılderili köylüler de tüylü bir yılanı taparlar. Aslında buradaki ejderha veya yılan Çeyeni kabilesinden bir gencin tabuya aykırı hareket etmesinden dolayı cezalandırılan ve Mississippi'nin ruhu haline dönüştürülen bir insandır. Bu yılanlar da, yani su tanrıları da kendilerine kurban adanmasını isterler veya hediye verilmesini isterler. İşte bu yılanlar öldürüldükten sonra da sular kabarır ve hayat yeniden başlar. Tıpkı bahar aylarında, boz topraklardan gelen bulanık sular gibi. Bu suların renginin erezyon nedeniyle bulanıklaşması ile ejderhanın öldürülmesi arasında bir bağ kurulmuştur diyebiliriz.

Çinlilerin "ejderha kuyu"ları, genellikle derin bir dağ mağarasının içinde bulunur. Bu kuyunun, kaynağını ejderhaya borçlu olduğuna inanılır. ... Ünlü bir ejderha kuyusu, Hu-Cheu'daki Pien Dağı'nın tepesinde bulunur. Bir mağaradan akar ve adı "Altın Kuyu Pınarı"dır. Mağara "Altın Kuyu Mağarası" olarak bilinmektedir ve dibine hiç kimsenin ulaşamayacağı kadar derin olduğuna inanılır. Kudüs yakınlarında da bir ejderha kuyusu vardır. Diğer ejderha kuyuları İrlanda ve İskoçya gibi çok batıdaki bölgelerde bulunmuştur. Cromarthy'deki "Damla Mağarası" olarak adlandırılan mağaraların en dip köşelerinde bir iblis vardır. Anadolu Tayfun'un mağarası da benzer niteliktedir. Yunan efsanesine göre gözlerinden ışıklar saçan, bu yüz başlı canavar, bir gün Sicilya'daki çiftlikleri yerle bir etmek için, üzerlerine dolu, sel ve ateşten nehirler gönderecektir. Rhone Nehri'nin taşkınlarının sebebinin "drac" olduğuna inanılır. Mısır'da, Set, toprakta bir delikten içeriye doğru sürünen "ve orada kendini gizleyerek yaşayan" bir "kükreyen yılan" dönüşmüştü. Mısırlı "ejderha katili" Horus'tan kaçabilmek için, daha önceden de timsah ve su aygırı şekillerine girmişti. Çocukluk yıllarımda, su şebekelerinin bulunmadığı dönemlerde evlerin avlularında su kuyuları bulunurdu ve evin su ihtiyacı bu kuyulardan karşılanırdı. Her evin kuyusunun içinde bir yılan olduğuna inanılırdı. Eğer kuyu kurursa veya suyu azalırsa içindeki yılanın göçtüğüne ya da suyu kasıtlı olarak kestiğine inanılırdı.

Samoalı tanrılarının kralı bir ejderhaydı. Brown'un anlattıklarına göre, "Bu tanrı sadece göğüs kısmına kadar bir insanın, bunun altında ise bir su yılanının gövdesine sahipti. Bu su yılanının gövdesi okyanusun dibinde ve göğüsten kafaya kadar olan kısım ise evde uzanırdı. Bu, her şeyin bağlı olduğu tanrıydı. Daha sonra gelen tanrılar, onun hizmetçileriydi.

Tibet'te, yılan ve kuş birleştirilmişti ve bu "birleşik yaratığa" boynuzlu bir insan başı konulmuştu. Su, ağaç yılan arasındaki ilişki ile yuvalarını ağaçlara yapan kuşlar arasındaki bağlantı, bir yerde "Kuş ve yılan çekişmesinin temelini mi oluşturuyor?" diye bir soru düşüncelerimizi meşgul etmektedir. Hindistan'ın Naga'ları sadece su tanrıları değildi, aynı zamanda, Dr. Rhys Davids'in vurguladığı gibi ağaç ruhlardı. Ejderha ibadetinin ardında, genellikle "ağaç ve kuyu ibadeti" olarak bilinen olaylarla ilgili inançlar bulunmaktadır. Gal hikâyelerinde, kutsal ağaç kutsal kuyudaki bir "yaratık" tarafından korunur ve bu "yaratığın" bir biçimi de somon balığı; ağaçta ise "gök gürültüsü kuşu"dur. Ejderha, ağaç ve kuş, yağmur yağdıran gök gürültüsü tanrısı ile ilgilidir.

Susa-no-wo "Neden ağlıyorsunuz?" diye sordu. Yaşlı adam şöyle konuştu: "Sekiz kızım vardı, fakat her sene Koshi'nin sekiz çatalı yılanı (ejderha) geldi ve birer birer kızlarımı yedi. Şimdi ağlıyorum, çünkü Kush-inada-hime'yi yılanı verme zamanı geldi"

"Yılan neye benziyor?"

"Gözleri kış vişnesi gibi kırmızı; sekiz başlı ve sekiz kuyruklu bir vücudu var ve vücudunun üzerinde yosunlar ve ağaçlar yetişiyor. Öylesine uzun ki, sekiz vadinin ve sekiz tepenin üzerini örtebiliyor. Göbeği sürekli kanlı ve irinlidir"

İzlanda hikâyelerindeki ejderha katili Sigurd, ejderhaların kalplerini yer ve hemen kuşların dilinden anlamaya başlar. Aynı şeyi, Alman edebiyatının Siegfried'i de yapar. Tyano'nun Apollonius'u, Arabistan'da bilgeliği, ejderhaların kalplerini yiyerek elde ederler.

Kuş Tanrılar ile Yılan Tanrılar arasındaki çekişme, biraz da onların beslenme ve yaşam mücadelesi ile ilgilidir. Bilinen en eski metinlerde dahi böyle bir çekişme vardır. Hindistan'da kuş-tanrılar (Garuda'lar) Naga'lara (yılanlara) düşmandır ve sıradan kabartmalarda "kartal" şeklindeki Garuda'ların, yılan şeklindeki Naga'ları taşıdıkları resmedilmiştir. Kartala benzer kuşlarla, yılanlar arasındaki bu ebedi çekişme, Babil mitolojisinin konularından biridir. Polinezya'da kuş-tanrı ile yılan-tanrı arasındaki ebedi mücadele, ağaç oymalara kazanmıştır. Mısırlıların, adalılar tarafından da benimsenen, kanatlı diskinin ortasında, gagasında çırpınan yılan olan bir kuş vardır. Keza, Orta Amerika topluluklarında da bu kuş ve yılan mitleri bulunmaktadır. Kuş ve yılan hikâyelerine, İlyada destanında bile rastlanır. Hector, kahramanları ile beraber, Eski Yunanlıların karargahının duvarlarını aşmak üzere ileri atıldığında, havada, pençelerinde hala canlı durumda olan ve çırpınan "kan kırmızısı renginde canavarı andıran bir yılan taşıyan bir kartal belirir." Debelenip duran yılan, kartalı sokmayı başarır ve bunun sonucunda kartal yılanı hemen ağzından düşürür. Büyük kuşun yılanları avladığı dünyadaki tek ülke, Afrika'dır. Söz konusu olan kuş, günümüzde Güney Afrikalı çiftçiler tarafından, yılanlarla mücadele etmek üzere evcilleştirilmiş olan, ünlü sekreter kuşudur.

Zu efsanesinin bir başka sunumunda, kartal, kendini bir öküzün vücuduna saklamış olan bir yılan tarafından cezalandırılır. Kartal et yemek üzere gelince, yılan tarafından yakalanır ve öldürülür. Kuşlar ve yılanların birbiriyle mücadelesinde insanlar daima kuşların tarafını tutmuştur. Anlatım esasına dayalı metinlerde de bu kural değişmemektedir. Yılanlar veya yer altındaki gizli sırları bilen sürüngen cinsli ejderhalar tıpkı yer altındaki kartallarda veya kuşlarda olduğu gibi tanrısal güçlere sahiptirler. "Ejderha tükürüğü" iyileştirici özelliklere ve bir tanrının vücudunun nemindeki yaşam özüne sahiptir.

5. Su Tanrısına Kurban Verme

Aslında burada su tanrısı ile kastedilen şey ejderhadan başka bir şey değildir ve pek çok inanç sisteminde veya mitolojide bu hadiseye rastlamaktayız. Her sene Nil nehrine bir bakire kurban etme geleneği eski Mısır'da ortaya çıkmıştı. Çok eski bir zamanda, insanların Japon nehir, göl ve havuz ejderha tanrılarına kurban edildikleri bilinmektedir.

İnkalar, yağmur tanrısı Virakoşa'ya canlı insan kurban ediyorlardı. Antil Adalarında yaşayan kara derililer de Vudu'ya ak derili genç kızları kurban ediyorlardı.

Mısır mitindeki Hathor-Sekhet, insanları katletmeyi durdurması için sarhoş edilmişti ve bu amaçla kavanozlardan bol miktarda kan kırmızı renginde bira dökülmüştü. Susa-no-wo, bir yeryüzü tanrısının kızı için düzenli olarak –anlaşıldığı kadarıyla senede bir kez- gelen ejderhayı sarhoş etmek üzere sake (prinç birası) sağlıyordu. Onu öldürdüğünde, Hi Nehri “bir kan nehrine dönüştü”.

Habeşler kralı olan Kepheus adında bir kral hüküm sürüyordu. Habeşler kralı olan Kepheus'un karısı Kassiepeia gurura kapılarak kendinin ve kızlarının güzelliğini, Nereid'lerin güzelliğinden üstün gördüğü için, köpüklü dalgaların kudretli tanrısı Poseidon kendi kızlarının küçük görülmesine kızdı. Kepheus'un yurduna insanları ve hayvanları yutan bir deniz canavarı musallat etti.

Kepheus, bu afetten kurtulmanın yolunu Tanrılara danışarak öğrendi. Eğer kendi güzel kızı Andromeda'yi bu deniz canavarlarına parçalatırsa, her şey yoluna girecek, deniz canavarı o ülkenin kıyılarında artık görülmeyecekti.

Perseus, Habeşistan'a geldiği zaman Andromeda'yi deniz kıyısında kocaman bir kayaya bağlanmış olarak buldu. Peri gibi güzel olan Prenses, korkunç deniz canavarı parçalsın diye yalnız başına terk edilmişti. Eğer eser rüzgar onun perişan saçlarını dalgalandırmıyorsa, eğer titreyen kirpiklerinden gözyaşları akmasaydı, Danae'nin oğlu Kepheus'un kızını bir ızdırap heykeli sanacaktı. Kızın solgun güzelliğinin hayranı olarak önünde uzun zaman durdu. Kalbinin tatlı bir heyecanla çarptığını hissetti. Sonra kendinde cesaret bularak, ona daha çok yaklaştı, adını öğrenmek istedi, bu vahşi kayaya bağlanmasının sebebinin sordu. Andromeda önce utangaç bir sükûtu muhafaza etti, sonra ağlamaya başladı, nihayet sükûtunun delikanlı üzerinde fena bir intiba bırakacağından korktu. Delikanlı onu, belki de müthiş bir suçun cezasını çeksün diye bağladıklarını sanacaktı. Bunun için adını söyledi ve kendini beğenmiş bir ananın yüzünden deniz canavarına parçalattırılacağını anlattı, o anlatacaklarını bitirmeden, dalgaların kaynaştığı yerden müthiş deniz canavarı görüldü; o, dalgaları yarararak bir gemi gibi ilerliyordu.

Kocaman ağzını açarak güzel kızı yutmaya hazırlanıyordu. Biraz evvel gönlünü tutuşturan, zavallı prensesi kurtarmak için Perseus, birden bire havalandı; bir ok gibi dalgalar üzerinde yükseldi, sonra bir kartal gibi süzülerek deniz canavarının sırtına kondu. Ve ucu demirli uzun mızrağını onun böğrüne sapladı. Ölüm derecesinde yaralanan deniz ejderi, kan dalgaları kusmaya başladı. Sonra kıvrıldı denizin derinliklerine gömüldü. Bu tehlikeli döğüşten de muzaffer olarak çıkan Perseus Andromeda'nın bağlarını çözdü. Götürüp babasına teslim ederek onunla evlenmek arzusunda olduğunu bildirdi. Bu kadar şanlı bir zaferin mükafatı olarak kral kızını vermeye razı oldu.

Bunun üzerine her yerde meşaleler yakıldı...

İnsanoğlunun yılanlarla mücadelesi ve bu mücadeleyi anlatan hikâyeleri folklorik dine de girmiştir. Hazreti Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasına sebep olan yasak meyveden yemelerine cennetin bekçisi olan yılanın gafletinden yararlanan şeytan sebep olmuştur. Anlatılanlara göre yılan, ayakları olan bir varlıkmiş. Şeytanın oyununa alet olduğu için Tanrı tarafından cezalandırılarak ebediyen sürünmeye mahkum edilmiş. İşte bu ayakları alınarak cennetten kovulan yılan ile ilgili olarak Anadolu'da "Yılanın ayaklarını görenler cennetlik olur" inancı vardır. Bir başka rivayette ise Şeytan cennete, cennetin bekçisi yılan suretinde girmiştir. Yılanlarla ilgili pek çok inanç vardır. Bir yılan öldürülür ve yakılırsa veya canlı canlı ateşe atılarak yakılırsa yağmur yağacağına inanılır. Buna benzer inançların Anadolu'ya yakın zamanda gelerek yerleşmiş Özbeklerde ve Kazaklarda da olduğunu görüyoruz. Başu ezilen yılanın yıldız görmeden canının çıkmayacağına, yılanların eşleriyle birlikte dolandığına ve birine zarar verilirse yedi yıl unutmayıp adeta bir kan davası güttüğüne de inanılır.

Susa-no-wo, cennetten sürüldükten sonra, Idzumo eyaletindeki Hi nehrinin yanındaki Tori-kami'ye indi. Nehirde sürüklenmekte olan Çinlilerin yemek yerken kullandıkları çöplerden birini görünce, yakınlarda insanların olduğunu anladı ve onları aramaya koyuldu. Az sonra, acı acı ağlayan yaşlı bir kadın gördü; onların arasında şirin bir bakire yürüyordu.

Susa-no-wo "Kimsin sen?" diye sordu.

Yaşlı adam cevap verdi: "Ben bir toprak tanrısıyım, bir dağ tanrısının oğluyum ve adım Ashi-na-dzu-chi (ayak vurucusu); bu kadın benim karım ve onun adı Te-na-dzu-chi (el vurucusu); bakire benim kızım Kush-inada-hime (Harikulade-prinç-tarlası-güneşi-bakiresi) dir.

"Yılan neye benziyor?"

"Gözleri kış vişnesi gibi kırmızı; sekiz başlı ve sekiz kuyruklu bir vücudu var ve vücudunun üzerinde yosunlar ve ağaçlar yetişiyor. Öylesine uzun ki, sekiz vadinin ve sekiz tepenin üzerini örtebiliyor. Göbeği sürekli kanlı ve irinlidir"

Susa-no-wo "Eğer bu bakire, senin kızın ise, onu bana verir misin?" dedi.

Yaşlı adam şöyle cevap verdi: "Beni şereflendiriyorsun, fakat senin ismini bilmiyorum." "Ben, güneş tanrısının sevgili erkek kardeşiyim ve cennetten henüz indim."

Yaşlı adam saygıyla "En itaatkar şekilde, kızımı sana sunuyorum."

Sonra Susa-no-wo kızı bir tarağa dönüştürerek saçına yerleştirdi. Bunu yaptıktan sonra, yaşlı çiftten, piriç birası (sake) hazırlamalarını istedi. Ona itaat ettiler ve Susa-no-wo onlardan, sekiz kapılı ve sekiz sıralı bir çift yapmalarını ve her sıraya birayla dolu bir fıçı yerleştirmelerini istedi.

Zamanı gelince, sekiz çatalı yılan yaklaştı. Sekiz başından her birini, sekiz fiçinin her birine soktu ve sakeyi içti; sarhoş oldu. Sonra uzandı, uyudu. Susa-no-wo iki kabızalı kılıcını çekti ve yılanı parçalara ayırdı. Hi nehri, kandan kıpkırmızı oldu.

Susa-no-wo, orta kuyruğu kestiğinde, kılıcı kırıldı. O, buna şaşırıldı. Kılıcın ucunu eline alarak, kuyruğu kesti, ayırdı ve içine baktı. Bu kuyruğun içinde çok keskin bir bıçak buldu. Onu dışarı çıkardı ve kız kardeşi, güneş tanrıçası Ama-terasu'ya gönderdi. Bu kılıç, Kusa-nogi-no-tachi'dir (otları bastıran ejderha kılıcı).

Daha sonra, Susa-no-wo, Idzuma ülkesinde, Suga adındaki bir yerde bir ev inşa etti. Bu yerden bulutlar yükseldi. Susa-no-wo, kan kocanın eve çekilmeleri için, sekiz bulutun oluşturduğu sekiz katlı bir çitle ilgili bir şiir yazdı. Sonra bakirenin babasını evin koruyucusu ya da reisi olarak tayin etti.

Doğumunda, Susa-no-wo ve ejderhadan kurtardığı genç kadının çocukları doğdu. Bu çocuklar, Oho-toshi-no-komi (büyük ekin tanrısı), Uka-no-mitama (Muhteşem Yiyecek Ruh) ve istediğinde yılan ve insan biçimine girebilen, Idzumoun tanrısı, Ohonamichi (Büyük İsim Sahibi) idi.

SONUÇ

Hemen hemen her mitolojide bir yer altı dünyası ve buna dayalı mitler vardır.

Türk destan, masal veya hikâyelerinde rastlanılan Zümrüd ü Anka, Yer Altı Diyarının Kartalı, Simürg gibi olağanüstü kuşların menşeyini Hintlilerin Geruda'sına veya Farslıların Simürg ya da Sireng'ine, Yunanlıların Pheniks (Phoiniks)'ine bağlı olarak düşünmemek gerekir. Belki bu isimlerin birinin yerine başkasının (daha güçlü) geçmesi kuralı gereği kullanılmış veya alınmış olabilir. Ancak Türk masal kahramanı olarak karşımıza çıkan kuşlar içinde yer altında yaşayan kuşun diğer masal kahramanlarından fevkalade değişik yaratılışı, karakteri olduğu görülmektedir.

İfade edilemeyen şey, bilinmiyor demektir. İnsan oğlu ifade edemediği olayları, varlıkları, davranışları, benzetme (teşbih, mecaz, mübalağa) yoluyla hafızalarında canlandırır. Bu benzetme, benzeyen şeyin hikâyesini de beraberinde doğurur. Masallar ve mitler bu hikâyelerin değişik versiyonlu parçaları gibi görünmektedir. Su, kaynağından çıktıktan sonra kıvrıla kıvrıla akar. Su yatağı ile yılan şekli arasında bir bağ vardır. Aynı bağ hareket etmeleriyle de kurulabilir. Ejderhanın kanı ile de baharın coşkun zamanında suyun rengi arasında da böylesine bir ilgi kurulabilir. Mitolojideki suyu hapseden yılan ile ilgili hikâyelerin temeline bunun konulması gerekir diye düşünüyoruz.

Yer altı dünyası ölüm ve tekrar doğum ile ilgilidir. Anlatım esasına dayalı metinlerde dünyalar arası seyahat eden kişilerin basit insanlar olmadığı görülmektedir. Tanrısal güce sahip olan bu kişiler çok zor şartlara katlanabilir, korkunç mahluklarla mücadeleye girişebilir ve onları alt edebilir. Bu kişilerin yer altına inmeleri, onların miracı olarak yorumlanmalıdır. Yer altına inen kişiler, aynı zamanda iyiler ile kötülerin çekişmesinde mağdur iyileri temsilen zalim-korkunç kötülerini alt ederler.

Yer altı dünyasında kötüler ve kötülüklerin temsilcileri ile mazlum durumda yaşayanlar vardır. Aslında yer altı dünyasındaki iyiler ile kötülerin çatışması Tanrının veya yaratıcı gücün yer altındaki hükümlerle haklarıyla da doğrudan ilgilidir. Yer altında kötülere galebe çalanlar ilahî güç verilenler ile, ilahî gücü kendilerinde bulduranlardır. Bu kahramanların yer altına inmeleri de

olgunlaşmaları, kamil olmaları ile doğrudan ilgilidir diye düşünülebilir. Yer altı dünyası ile yer altına ait inançların giriftliği, yerleşik hayata, ekinciliğe geçme ile bağlantılıdır. Göçebe, hayvancı veya toplayıcı toplumlarda yer altı dünyasından daha çok gök ve gökyüzü ile ilgili inançlar ağır basmaktadır, karmaşıktır veya bu toplumlar yerleşik hayata geçtikten sonra yer altı ve yer altına ait düşünce sistemlerinde değişiklikler olmaktadır. Her iki görüş de doğrudur.

Türklerin yaratılış destanında iki türlü dünya vardı. Kötülerin atıldığı yer altı dünyası ve Tanrının yaşadığı gökyüzü. Yer altında yaşayan kötülük ruhları oraya hapsedilmiştir. Zaman zaman insanları kaçıran kendi tuzaklarına düşüren ve kendilerine hizmetçi yapan kötülük ruhlarına karşı mücadeleler de verilmektedir ve bu mücadeleler daima iyilerin zaferiyle sonuçlanmaktadır.

Kuşlar, özellikle devasa büyüklükteki kuşlar, her toplumun inanç sisteminde vardır. Bunları birbirinden ödünç alma yerine, insanın yaratıcı muhayyilesi ile açıklamamız daha doğru olur diye düşünüyoruz. Bürküt, ya da kartalın kutsallığını Hint mitolojisindeki Garuda ile açıklamak, diğer milletlerin yaratıcı muhayyilesini hiçe saymak olur. Ayrıca bizler, birbirinden tamamen kopuk ve farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların, ya da dışı kapalı toplumların mitolojisinde yer alan büyük kuşları varlığını izah etmede zorluk çekeriz.

Kuşlar ile yılanlar arasında beslenme zinciriyle bağlantılı bir ilgi vardır. Ancak, ne hikmetse, kuşlar ile yılanların mücadelesinde leyleklerin hiç bahsi geçmemektedir.

Anlatım esasına dayalı mitik karakterli türlerde karşımıza çıkan yer altına inme, yer altında olağanüstü kuşun yavrularını kurtarma, ejderhayı öldürerek bakireyi kurtarma ve son olarak olağanüstü kuşun sırtında yer üstüne çıkma hadiselerinden oluşan bölümlerin her birini ayrı ayrı olarak değerlendirdiğimizde, bunların değişik milletlerin masallarında birbirine benzer şekilde bulunduğunu görüyoruz. Ancak uygulama ve davranışlar itibarıyla bunların birbirinden ayrıldığına da şahit oluyoruz. Bu durumu, birbirinden uzak veya yakın toplumların mitolojilerinde benzer hadiselerin olmasını, toplumların tarih sahnesine veya insanlık alemine çıkışları ne zaman olursa olsun benzer düşünce ve inançlar meydana getirdikleri düsturu ile açıklayabiliriz.

Suların coşması, baharın gelmesi veya hayatın yeniden canlanması demektir. Baharın coşkun zamanında suların bulanıklığı ile ejderhanın öldürülmesi arasında bir bağ vardır ki bu bağ ejderhanın kanı münasebetiyledir. Bu başlangıca dayalı olarak insan (özellikle bakire) kurban edilmesi değişik toplumlarda mevcuttur (Türklerde insanların kurban edilmesi hadisesi yoktur.). Ancak bu hadise bir şekilde sona erdirilmiştir. Bakirenin, ejderhaya veya su tanrısına kurban edilmesi bir şekilde son bulduktan sonra, olayın hatırası, anlatım türlerinde de yerini almıştır denilebilir.

Bir kere diğer milletlerdeki yer altı dünyası ile Türklere ait yer altı dünyası birbirinden farklıdır. Bu dünyanın, yerüstünde ve gökte tasavvur edilen dünyadan pek bir farklılığının olmadığı görülmektedir. İkincisi ise kahramanların yer altına inme sebepleri birbirinden farklı uygulama ve davranışları içermektedir. Yer yüzüne çıkma ise diğer milletlerin masallarında olduğu gibi değildir. Yer altında verilen mücadeleler de Türk masallarında diğer milletlerinkinden farklıdır. Bu farklılığın

temelinde milli karakterler ve ekonomik hayat tezahürleri yatmaktadır. Benzer ekonomik hayat tezahürleri benzer davranışlar sergilese de uygulamalarda milli karakterler kendisini belli etmektedir.

KAYNAKLAR

Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)*, İstanbul 1958

Abdülkadir İnan , *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972.

Abdülkadir İnan, Türk Folklorunda Simurg ve Garuda, *Makaleler ve İncelemeler, I*, Ankara 1987

Abdülkadir İnan, Göçebe Türklerin Destanlarının Karakteri, *Makaleler ve İncelemeler, I*, Ankara 1991

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Ankara 1989

Ali Berat Alptekin, *Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması* , Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora tezi) Erzurum 1982.

Alice Marriot – Carol K. Rachlin, *Kızılderili Mitolojisi*, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1995.

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (1)*, Ankara 1989.

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (2)*, Ankara 1995.

Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırma*, Ankara 1975.

Doğanay Çevik, “Türkiye’de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası: 21*, Ankara 2001

Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, Çev: Koray Akten, Ankara 1996.

Erdoğan Altınkaynak, “Bir Gagauz Masalı ve Türkiye’deki Varyantları, ‘Ayı Kulaklı’”, *KİBATEK Sempozyumu*, Romanya – Köstence, 1999.

Ermeni Halk Nağılları, (SSRİ Halklarının Nağılları) Çev: Sabir Tarverdiyev, Azerbaycan 1988.

Evgeniya Kudınova, *Skazki Narodov SSSR*, Er- Tostik , Alma-Ata 1987.

F. Janusakova, *Kazahskiye Narodniye Skazki*, Er- Tostik, Alma-Ata 1980.

Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin’i İnceleme – Metin*, İstanbul 1980.

Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, 3. baskı, Ankara 1980.

Fatma Özkan, *Altın Arıç*, Ankara 1997.

Hayrettin İvgin, “Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar”, *Türksoy*, IV, Temmuz 2001

İgnacz Kunos, *Türk Halk Edebiyatı*, Haz: Tuncer Gülensoy, Kayseri 1994.

Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, Çev: Kudret Emirağaoğlu, Ankara 1995.

Kazakistanniy Köne Altını, *Almatı*, Öner, 1983.

Mikail Baştu, *Şan Kızı Destanı*, Çev: Avidan Aydın, Ankara 1991.

Nikolay Baboğlu, *Masallar*, Kişinev, 1992.

Olcas Süleyman, *Az i Ya*, Çev: Natık Seferoğlu, İstanbul 1992.

Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul 1975.

Oruç Eliyev – Rıza Halilov, *Allah Yihan Evi Gızlar Tiker*, Bakü 1994.

Özkul Çobanoğlu, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara 1999.

Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul 1992.

Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul 1992.

Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü (Yunan ve Roma)*, İstanbul 1997.

Ruhi Kara, *Erzincan Masalları (Metinler)*,

Saim Sakaoğlu, *Kıbrıs Türk Masalları*, Ankara 1983

Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul 1970.

Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid-Name (Hurşid ü Ferahşad)* Haz: Hüseyin Ayan, Erzurum 1979, 155

Tahir Alangu, *Billur Köşk*, İstanbul 1990.

Umay Günay, *Elazığ Masalları (İnceleme)*, Erzurum 1975.

Vagif Veliyev, *Azerbaycan Folkloru*, Bakü 1985.

W. Eberhard – P. N. Boratav, *Typen Türkischer Volksmarchen*, Viesbaden 1953.

W. Eberhard – P. N. Boratav, *Seching Türkische Tiermarchen*, Ankara Üniversitesi Yıllığı, Ankara 1947.

Zeynel Abidin Makas, *Türk Dünyasından Masallar*, İstanbul 2000.

DİPNOTLAR

Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Folklorunda Kesik Baş**, Ankara 1989.13-15.

Mikail Baştu, **Şan Kızı Destanı**, Çev: Avidan Aydın, Ankara 1991, 26-28, 78-79.

Tahir Alangu, **Billur Köşk**, İstanbul 1990, 118-157

Ali Berat Alptekin, **Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, I, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1982.

Umay Günay, Elazığ Masalları, (İnceleme), Erzurum 1975, 326-334, 501-508.

Saim Sakaoğlu, **Kıbrıs Türk Masalları**, Ankara 1983, 100-112.

Güzelyurt, Öğretmen Koleji mezunu 1942 doğumlu Talat Akkor'dan 1997'de alınan masal.

Gönyeli'de İlkokul mezunu, 1934 doğumlu, ev kadını Seniha Boranhan'dan 1997'de derlenen masal.

Evgeniya Kudınova, **Skazki Naradov SSSR, Er- Tostik** , Alma-Ata 1987, 155-177; ayrıca bkz. F. Janusakova, **Kazahskiye Narodniye Skazki, Er- Tostik**, Alma-Ata 1980, 7-31.

Erdoğan Altınkaynak, **Bir Gagauz Masalı ve Türkiye'deki Varyantları**, "Ayı Kulaklı", KİBATEK Sempozyumu, Romanya – Köstence, 1999.

Şefik Can, **Klasik Yunan Mitolojisi**, İstanbul 1970, 494

Donald A. Mackenzie, **Çin ve Japon Mitolojisi**, Çev: Koray Akten, Ankara 1996, 305-306-307.

Ermeni Halk Nağılları, (SSRİ Halklarının Nağılları) Çev: Sabir Tarverdiyev, Azerbaycan 1988, 61-72.

Abdülkadir İnan, Türk Folklorunda Simurg ve Garuda, **Makaleler ve İncelemeler**, I, Ankara 1987,351-352.

Baştu, **a.g.e.**, , 134, 136, 138, 140, 142.

albuki bazı Türk halk inançlarında ulu ağaç altında uyumak uğursuzluk olarak görülmektedir. Bkz., Doğanay Çevik, Türkiye'de Yaşayan Kazak, Kırgız ve Özbeklerde Halk İnançları, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası** 21, Ankara 2001, 14.

Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 695.

Can, **a.g.e.**, 415-419.

Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 16.

Mackenzie, **a.g.e.**, 295.

Mackenzie, **a.g.e.**, 276.

Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1989, 106.

Fatma Özkan, **Altın Arıç**, Ankara 1997, 20.

Baştu, **a.g.e.**, 26- 28.

Baştu, **a.g.e.**, 78.

Baştu **a.g.e.**, 72.

Mackenzie, **a.g.e.**, 275.

Ögel, **a.g.e.**, 111-112.

Şeyhoğlu Mustafa, **Hürşid-Name (Hürşid ü Feraşad)** Haz: Hüseyin Ayan, Erzurum 1979, 155

Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin'i İnceleme – Metin**, İstanbul 1980, 33.

Abdülbaki Gölpınarlı, Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş – ı Veli), İstanbul 1958. 38. “Hacı Bektaş, Arafat Dağındaki çilehanede itikafa girmişti. Erenlerden bir nicesi, çilehaneye geldiler, onunla sohbet ettiler. Bu arada, Erenler şahı dediler, burası çok karanlık, ışık girecek bir yeri yok, bir penceresi olsaydı ne olurdu?”

Zeynel Abidin Makas, **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul 2000, 168: Falcı hemen kılık değiştirip, kocaman bir kuş oluvermiş. Pürüş’u da sırtladığı gibi geçmişler derenin öbür yakasına.

Mackenzie, **a.g.e.**, 74.

İnan, **a.g.m.**, 352

İnan, **a.g.m.**, 350.

Ögel, **a.g.e.**, 108.

Baştu, **a.g.e.**, 46

Ögel, **a.g.e.**, 108.

Olcas Süleyman, **Az i Ya**, Çev: Natık Seferoğlu, İstanbul 1992, 56.

Hayrettin İvgin, Türk Dünyası Kültüründe Bazı Mitolojik Hayvanlar, **Türksoy**, IV, Temmuz 2001, 50-53.

Kazakistanniy Köne Altını, Almatı, Öner, 1983, 85.

W. Eberhard – P. N. Boratav , **Typen Türkischer Volksmaerchen**, Wiesbaden 1953, 73; Ayrıca bkz.: Ögel, **a.g.e.**, 541.

Baştu, **a.g.e.**, 18.

Çevik, **a.g.m.**, 13.

Ögel, **a.g.e.**, 108-109.

Can, **a.g.e.**, 494.

Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975, 716.

Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 346

Alice Marriot – Carol K. Rachlin, **Kızılderili Mitolojisi**, Çev: Ünsal Özünlü, Ankara 1995, 92, 257.

İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1972, 45.

İnan, **a.g.e.**, 105.

Çevik, **a.g.m.**, 12-13.

İnan, **Şamanizm**, 118-119.

Ögel, **a.g.e.**, 110.

İnan, **a.g.m.**, 350

İnan, **a.g.m.**, 350

İnan, **a.g.m.**, 350

Evgeniya Kudınova, **Skazki Naradov SSSR, Er- Tostik**, Alma-Ata 1987, 155-177; ayrıca bkz. F. Janusakova, **Kazahskiye Narodniye Skazki, Er- Tostik**, Alma-Ata 1980, 7-31.

İnan, **a.g.e.**, 351.

Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 3. baskı, Ankara 1980, 210-211 sayfaları arası ilaveler.

İnan, **a.g.m.**, 352

Oruç Eliyev – Rıza Halilov, **Allah Yıhan Evi Gızlar Tiker**, Bakü 1994, 227-229.

Vağif Veliyev, **Azerbaycan Folkloru**, Bakü 1985, 260.

İnan, Göçebe Türklerin Destanlarının Karakteri, **Makaleler ve İncelemeler, I**, Ankara 1991, 203-204

Ögel, **a.g.e.**, 541.

Can, **a.g.e.**, 225.

Mackenzie, **a.g.e.**, 292. “*Ejderha, tabii ki, Ari-Hint kahraman Indra tarafından öldürülen “Kuraklık iblisi” ve kanı suların yükseldiği zamanda nehri kırmızıya boyayan, Nil nehrinin su*

hapsedicisi gibi, suları serbest bırakmaya zorlanan, su -üreticisi ya da su- kontrolcüsü ya da bir "su hapsedicisi" idi."

Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 698.

Mackenzie, **a.g.e.**, 56.

Mackenzie, **a.g.e.**, 59.

Marriot –Rachlin, **a.g.e.**, 74.

Marriot –Rachlin, **a.g.e.**, 78. *"Delikanlı göle doğru bakmış. Gölden koskoca bir yılan yükselip çıkıyormuş. Vücudu mavimsi bir deriyle kaplıymış, başında bir çift boynuz ve gözlerinde de kırmızı küçük birer benek varmış..."*

Beni buraya gönderdiler. Ben buranın malıyım şimdi. Bundan sonra nehrin yatağında yatacağım ve nehri bir baştan bir başa kaplayacağım. Vücudum bütün Mississippi'yi kaplayacak kadar uzayacak. Geri dön ve arkadaşlarıma beni merak etmemelerini söyle.

Onlara bir şey daha söylemelisin diye devam etmiş yılan adam. Onlara, ölmediğimi, nehri koruduğumu söyle. Buradan geçtiğin zamanlar, bir yaban sığırı işkembesi ya da başka hayvanların iç organlarından getirip, bunları yiyebilmem için nehrin ortasına atmalısın. Ya da içebileyim diye bana tütün de atabilirsin. Kim her ne zaman böyle yaparsa, onu kutsarım

Mackenzie, **a.g.e.**, 55. *"Suları hapseden yılan (ejderha) olan Osiris öldürüldükten sonra, sular onun kanıyla kırmızı akmış ve yükselerek etrafi basmıştır. Esas olarak, tehlikeli bir Tanrı olan Osiris, suların yükselmesindeki "yeni" ya da "taze" suydur. Breasted'in yorumuna göre "onun kötü karakterine olan inanç, geniş bir popülerite kazandıktan çok uzun yüzyıllar sonra, hafızalarda yaşamaya devam etti. "Sonunda Osiris", iyi huylu bir bolluk dağıtıcısı" haline geldi ve onun katili ve esasen yararlı bir tanrı olan Set, hikayenin kötü kahramanı haline getirilmiş ve karanlığın ve kötülüğün sembolü olan ejderha "Apep" ile birleştirilmiştir."*

Mackenzie, **a.g.e.**, 56-57.

Mackenzie, **a.g.e.**, 67.

Mackenzie, **a.g.e.**, 70.

Mackenzie, **a.g.e.**, 72.

Mackenzie, **a.g.e.**, 74.

Mackenzie, **a.g.e.**, 68.

Mackenzie, **a.g.e.**, 69.

Mackenzie, **a.g.e.**, 69.

Mackenzie, **a.g.e.**, 69-70.

Makas, **a.g.e.**, 170, *“İhtiyar falcı, oğlum, yine bu dereyi takip et, demiş. Püruş bir müddet yol aldıktan sonra bir de görmüş ki kocaman bir ejderha kırlangıç yavrularını yemek istiyor. Püruş, altın kabzalı kılıcını çektiği gibi, ejderhayı ikiye bölmüş. Bu esnada yavru kuşların anne ve babaları gelmiş . Püruş’a :*

Dile bizden ne dilersen. Bu ejderha yüzünden biz yavruya hasrettik, demişler.”

Mackenzie, **a.g.e.**, 76.

Mackenzie, **a.g.e.**, 287.

Mackenzie, **a.g.e.**, 294

Orhan Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü**, İstanbul 1975, 676.

Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 677.

Mackenzie, **a.g.e.**, 286-287. *Susa-no-wo “Neden ağlıyorsunuz?” diye sordu. Yaşlı adam şöyle konuştu: “Sekiz kızım vardı, fakat her sene Koshi’nin sekiz çatallı yılanı (ejderha) geldi ve birer birer kızlarımı yedi. Şimdi ağlıyorum, çünkü Kush-inada-hime’yi yılanı verme zamanı geldi”*

Can, **a.g.e.**, 227.

Çevik, **a.g.m.** , 12.

. Mackenzie, **a.g.e.**, 305-306-307.

. Özkul Çobanoğlu, **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara 1999, 162.